

...amb PILAR BENEJAM

Pilar Benejam Arguimbau és catedràtica de didàctica de les ciències socials a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Ha estat directora del que era l'Escola de Mestres "Sant Cugat" i directora de l'ICE de la UAB. Les seves publicacions sobre la formació de mestres són pioneres i una referència ineludible quan es vol aprofundir en aquest tema.

Les seves reflexions sobre les didàctiques específiques han marcat un camí de treball que segueixen molts professors i professores, i, dins la seva àrea ha posat els fonaments per a la seva localització dins les idees científiques.

En el camp concret de l'ensenyament de la geografia

ha aplicat cada vegada les idees més innovadores –com els conceptes clau–, i ha decodificat les teories psicològiques més importants –Vigotski, Ausubel...– des d'una recerca constant per delimitar la teoria, però també la pràctica didàctica.

Sempre ha mantingut una estreta relació entre teoria i pràctica, fent classes en escoles de primària i instituts de secundària, compaginant, fidel als seus principis, la investigació científica i la seva concreció en la reflexió crítica de la intervenció didàctica.

Som molts els que pensem que aquesta professora –filla de Menorca– ha estat i és una figura clau de la dignificació del magisteri, així com de la recerca justa del lloc que han d'ocupar els ensenyaments de mestres en el context universitari i en la societat.

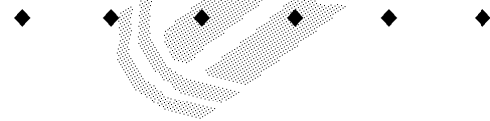
L'entrevista que us presentem a continuació té tres apartats. El primer fa referència a la formació del professorat en general, a la relació teoria-pràctica i al paper de les didàctiques. Al segon, li demanem que reflexioni sobre alguns aspectes de la didàctica de les ciències socials, sobre la investigació i sobre el futur de les seves finalitats educatives. Per últim, el tercer fa referència al procés d'ensenyament i aprenentatge a l'aula.

Som conscients de la dificultat que comporta aquest tipus de preguntes, cada una de les quals és tan complexa per ella mateixa que requeriria dedicar-li un estudi extens. Però no volíem deixar passar aquesta oportunitat per tractar tots aquests temes essencials, amb una persona que coneix tots els racons de la feina d'ensenyar. Per això demanem disculpes a l'entrevistada, pel gran esforç de síntesi que ha hagut de realitzar.

LA FORMACIÓ DEL PROFESSORAT

¿Consideres que els últims canvis en els plans d'estudi de l'ensenyament de mestres han millorat la formació inicial del professorat?

En el seu moment vaig dir que els últims plans d'estudi de l'ensenyament de mestres eren una catàstrofe nacional i ho continuo pensant. Aleshores, per primera vegada, les universitats van tenir ocasió de fer una proposta innovadora, però en lloc de fer ús de la seva autonomia per pensar què necessiten els mestres del segle XXI, van omplir els plans d'estudi de crèdits i més crèdits acadèmics, fraccionats, teòrics, fets a mida dels interessos del professorat. Avui els estudis de magisteri,

tal com estan, no tenen reforma possible. S'haurien de repensar de cap i de nou.

¿Què ha de millorar d'aquesta formació al transformar-se en una llicenciatura?

Sempre he defensat que el magisteri és una professió que demana una preparació al més alt nivell i, per tant, una llicenciatura. Tanmateix, si és per oferir més del que tenim, no val la pena que els estudiants perdin el temps. Una llicenciatura en magisteri l'entenc com una professionalització que prepari els mestres per fer-se càrrec d'un grup-classe, formar part d'un equip, ser capaços de refer i repensar sempre la seva formació a nivell teòric i pràctic, tenir la fortalesa per intentar ser feliç i saber crear un medi escolar exigent i ple d'afecte. Aquesta professionalització demana molta pràctica i experimentació en escoles, una reflexió sostinguda i una fonamentació teòrica d'aquesta pràctica i una formació personal. Per formar aquests mestres, els professors universitaris haurien de tenir experiència docent en el nivell per al qual formen, i el gruix del professorat hauria d'estar format per mestres en exercici.

¿Quin hauria de ser el paper de les didàctiques específiques?

Avui hi ha reflexió feta en molts camps referits a l'educació i totes les aportacions són molt importants, especialment per a aquells que les treballen i les investiguen. La formació del professorat, ni que sigui una llicenciatura, no pot ser més que una formació inicial que ha de continuar i s'ha de completar al llarg de tota la vida professional. En la formació inicial cal fer el penós exercici de renunciar a fer-ho tot.

Per al professorat d'infantil i primària em sembla que la didàctica bàsica és la del llenguatge o expressió (oral, escrit, gràfic, musical, corporal i matemàtic). Aquests llenguatges s'han d'omplir de significats i aquí entren les altres didàctiques. El llenguatge i la comunicació es també un camí d'identificació, de socialització i de descoberta del món natural i social.

En l'ensenyament secundari, en canvi, el professor és ensenyant d'una àrea de coneixement i la didàctica específica d'aquesta àrea sembla que hauria de ser la matèria bàsica i central de la seva formació.

¿Tenint en compte els canvis socials que s'han produït en els últims temps, com haurien de reflectir-se aquests canvis en la formació inicial del professorat?

En el camp dels valors occidentals, bàsics per apuntalar un sistema democràtic, s'ha avançat considerablement en el camp de la llibertat, entesa com a capacitat d'elecció. Aquesta capacitat últimament s'ha potenciat sense gaire oposició per part dels poders fàctics perquè pot ésser fàcilment manipulada, donat que es disposa de formes subtils de domini i d'alienació. En educació, la llibertat s'hauria d'entendre no únicament com a capacitat d'elecció, sinó també com a consciència, és a dir, com a capacitat d'elecció reflexiva, atenta a la intencionalitat dels missatges.

¿Quina hauria de ser la relació teoria-pràctica en els estudis universitaris dels mestres?

Jo diria que la formació del professorat hauria d'invertir la seva estructura i fer èmfasi en la dimensió pràctica. La pràctica suposa un procés constant de deliberació per no separar el que es fa dels objectius fixats, de manera que la reflexió crítica que segueix l'acció demana un procés de justificació que porta necessàriament a la teoria i li dóna sentit i propòsit.

Per altra part, és en l'acció que els estudiants descobren els límits de les pròpies teories, expectatives, aspiracions i motivacions, i aprenen a prendre decisions coherents amb la teoria i, al mateix temps, poden experimentar i comprovar les conseqüències de les seves decisions i dels seus actes.

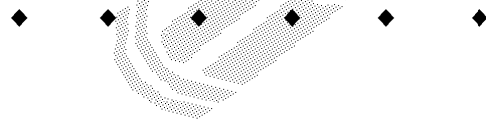
Des de la pràctica té sentit la necessitat de conèixer els alumnes, la selecció dels materials, el domini del temps, l'organització de la classe i de l'escola i tantes altres qüestions que, explicades teòricament a classe, sense motivació ni referència, no tenen gaire sentit.

LA DIDÀCTICA DE LES CIÈNCIES SOCIALS

¿Ens podries esmentar alguns problemes d'aquesta disciplina? De manera sintètica, ¿quines són les dificultats essencials d'ensenyar ciències socials a l'educació obligatòria?

En té tants de problemes que no sé per quin començar, de moment en diré dos, no sé si són els més importants.

El primer és que la didàctica de les ciències socials i l'ensenyament de les ciències socials a l'escola encara és un enunciat sense contingut adequat. Si són ciències socials, per què són programes únicament de geografia i història? Si l'objectiu de les ciències socials a l'escola és la formació de futurs ciutadans que han d'ajudar a construir una societat democràtica, ¿com s'explica que els alumnes desconeguin els principis bàsics de la Constitució?

El segon problema és la gran contradicció entre el discurs teòric sobre per què, què i com ensenyar ciències socials i l'exemple que donen les mateixes escoles de mestres i alguns centres on els estudiants fan les pràctiques.

¿Quin és el paper de la geografia dins d'aquests ensenyaments? ¿Què aporta a la formació de les persones?

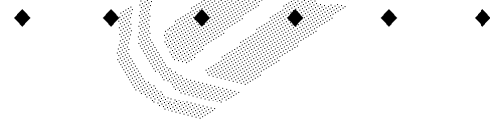
La geografia estudia els territoris o relació entre la societat i els seus espais. Els territoris són escenaris on queden les petjades que han deixat les societats que hi han actuat i són els espais on es concreten els problemes. Avui la geografia s'interessa pel passat per entendre els problemes presents, estudia com es concreten aquests problemes a diferents escales espacials, i reflexiona sobre els futurs possibles. La geografia necessita les altres ciències socials a l'hora de buscar comprensió i interpretacions dels problemes dels territoris a nivell regional i a nivell global; per això diria que és una matè-

ria pedagògica, de síntesi (malgrat els esforços dels geògrafs per definir el seu camp, i la pretensió de totes les ciències socials al títol de matèria de síntesi).

Havent treballat les relacions entre ciència i didàctica, ¿quina penses que és –o quina hauria de ser– aquesta relació?

Les didàctiques específiques tenen com a objectiu ensenyar alguna cosa. El coneixement escolar no pot ser igual que el coneixement científic perquè el saber que s'ensenyava ha d'anar construint les bases del pensament, mentre que el saber científic es caracteritza per la seva complexitat. Tanmateix, el coneixement escolar no pot construir amb esforç i temps un sistema de pensament caducat. Sembla que la tasca pròpia de les persones que es dediquen a la didàctica de les ciències socials és esbrinar com ensenyar per tal que els alumnes aprenguin; però no poden deixar d'estudiar el que fan i diuen els especialistes de la seva matèria, no fos que volguessin ensenyar allò que ja no convé aprendre.

Alguna vegada has recomanat llegir filosofia per trobar nous camins en la construcció disciplinària de la didàctica de les ciències socials. Per què?

No he estudiat prou filosofia per parlar del tema, però em sembla que les grans teories sobre la interpretació de la realitat són teories filosòfiques, que han trobat concreció d'alguna manera en l'epistemologia de les ciències. L'estudi de l'epistemologia de la geografia ha orientat i guiat el meu treball en didàctica de la geografia. Em semblaria poc consistent fer propostes didàctiques sense saber quina és la intencionalitat que les guia, sense justificació, sense teoria.

¿Què han aportat, com a elements destacats, la psicologia, la pedagogia o la sociologia a la didàctica de les ciències socials?

No es pot ensenyar ciències socials sense conèixer alguna ciència social des de la qual poder interpretar el món i preparar els infants per participar en la seva construcció, però tampoc no es pot ensenyar sense intentar comprendre com aprenen els infants. Al meu entendre, les teories constructivistes de l'aprenentatge des de Piaget a Vigotski han fet aportacions cabdals al món de l'ensenyament. Les aportacions de la pedagogia sembla que són especialment interessants en el camp de l'organització escolar. En el cas de la sociologia, diria que, quan aquesta branca del saber s'interessi pel currículum escolar, serà la matèria que millor podrà fonamentar i orientar l'ensenyament de les ciències socials.

¿Què opines sobre algunes conceptualitzacions que defineixen camps de coneixement que semblen nous, com la psicodidàctica o el coneixement didàctic del contingut?

La combinació de la didàctica i de la psicologia recorda el binomi ensenyar i aprendre. El coneixement didàctic del contingut em recorda la definició de Shulman de la didàctica específica.

¿Quines haurien de ser les tendències actuals en la investigació de la didàctica de les ciències socials?

En el camp de la recerca, els professors Joan Pagès i Joaquim Prats han fet inventari dels temes que són objecte d'investigació en el camp de la didàctica de les ciències socials. La reflexió pot avançar des de molts punts i tots semblen rellevants. Tanmateix, al meu entendre, una bona investigació en didàctica sempre hauria

de representar una aportació que il·luminés, d'alguna manera, els camins de la pràctica.

¿Com haurien d'arribar aquestes investigacions a les aules i repercutir en una millora real de l'ensenyament?

No sé si es podrà trencar alguna vegada l'abisme entre l'acadèmia i el món de la pràctica. La universitat valora la teoria i promou el seu professorat per les publicacions. La docència demana molta dedicació, molta preparació, molta reflexió, molta feina, i la bona pràctica no rep més que la satisfacció personal que produeix veure progressar els alumnes. Els mestres fan reflexió sobre l'acció, però fan poca recerca, no investiguen, no controlen amb rigor les variables de cap procés, perquè la seva feina és ensenyar, fer avançar cada un i tots els seus alumnes, i aquesta és una feina tan difícil i exigent com la recerca.

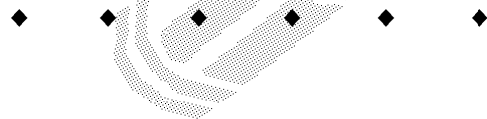
Les investigacions que fa l'acadèmia rarament comporten que l'investigador agafi la responsabilitat directa d'un grup classe d'infantil o de primària, faci investigació en la pràctica i demostrï l'aplicabilitat i la possibilitat de les propostes i la rellevància de la teoria que les fonamenta. Generalment, els investigadors es limiten a passar materials per a la seva experimentació, observar la pràctica, preguntar sobre la pràctica, fer enquestes als professors, demanar entrevistes als docents, analitzar els materials, explorar resultats, etc. Les investigacions estan ben construïdes, els resultats són interessants, però no tenen traducció a la pràctica.

Segurament la investigació arribarà a les aules quan l'acadèmia i els mestres investiguin junts, però això implica no publicar tant, i que els mestres, quan investiguin, es vegin alleugerits de part de la seva càrrega docent.

ENSENYAR I APRENDRE A L'AULA

¿Penses que ha canviat el paper del professorat en el procés d'aprenentatge de l'alumnat? ¿Quin hauria de ser aquest paper?

Les teories de Vigotski han fet canviar la concepció del paper del professorat al concebre el coneixement com un producte social i, alhora, com un producte personal. Si el coneixement és un producte social, el mestre —o la mestra— ha de transmetre aquest bagatge cultural i ha de guiar el procés d'aprenentatge. Si l'infant, quan aprèn, reconstrueix a la seva manera el coneixement, cal que el mestre parteixi de les concepcions construïdes pels alumnes i, per això, cal provocar pro-

cessos de comunicació. Aquesta teoria dóna al mestre un paper important, molt actiu i també molt difícil.

¿Poden revolucionar el món de l'ensenyament les noves tecnologies?

Sembla que les noves tecnologies estan produint i produiran canvis accelerats i molt profunds; la globalització n'és un bon exemple. En el camp de l'ensenyament secundari i universitari, els canvis poden ser molt rellevants; a l'escola infantil i primària no es preveuen tan fonamentals. Actualment, les noves tecnologies ja han trencat la barrera de l'espai i han fet reversible el temps perquè permeten reveure el passat, han creat espais de relació virtual i han desbordat el camp de la informació. A l'escola li quedarà l'espai de la socialització i de la comunicació personal.

¿Quin és el paper de la comunicació a l'aula? ¿Penses que la reflexió sobre la comunicació és la clau de la innovació o de la millora educativa?

La comunicació és el camí de l'educació. La comunicació demana ordenar i expressar el que un sap i el que un pensa. Al comunicar un coneixement, un sentiment o una preferència, aleshores esdevé possible contrastar, analitzar, completar o canviar aquest pensament. Avui l'escola ja no es pot limitar a donar informació, té competidors més eficients. El que l'escola pot fer es procurar que els alumnes explicitin aquesta informació, per completar-la, ordenar-la, separar l'essencial d'allò que és anecdòtic, seleccionar la informació rellevant seguint criteris ben explícits i qüestionar la informació amb arguments suficients i pertinents.

¿Fins a quin punt el discurs argumentatiu del professorat és important?

Si el professor o professora no té un discurs argumentatiu, difícilment pot potenciar el dubte i el diàleg. Si no hi ha dubte i diàleg, no hi pot haver una construcció del coneixement que prepari per a un món en canvi accelerat. Avui la ciència s'entén com una construcció social, com una interpretació, com una manera d'entendre i mirar el món que pot canviar quan s'afegeixen nous arguments, noves proves o noves teories. Aquesta concepció relativa i dinàmica del coneixement exigeix arribar a la justificació i a l'argumentació.

¿Com hem d'ensenyar l'alumnat a argumentar?

S'enseny a nedar, nedant; i a cosir, cosint; i a argumentar, dialogant i exigint informació i criteri en les interpretacions, és a dir, cal rigor. Argumentar a l'escola no vol dir opinar alegrement sobre qualsevol cosa. Argumentar vol dir contraposar diferents justificacions o maneres de veure fets o problemes i intentar convèncer de l'adequació d'una interpretació. Això demana informació, raons, proves, experiències, recurs a les opinions de persones enteses en la qüestió, és a dir, vol dir estudiar, treballar els problemes i parlar-ne amb el coneixement que es pot demanar, en cada moment, segons la preparació prèvia dels alumnes.

*Transcripció i fotografies a càrrec de l'entrevistador,
Antoni Santisteban Fernández*